

SPOLUPRÁCA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA S JÁNOM KOLLÁROM A MARTINOM HAMULJAKOM V OBDOBÍ SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO OBRODENIA

Augustín Maťovčík

The Cooperation of Pavel Josef Šafárik with Ján Kollár and Martin Hamuljak during the Slovak National Revival

Abstract: Revival The article focuses on the cooperation between the major personalities involved in the Slovak National Revival in the first half of the 19th century: the scientist P. J. Šafárik, the poet J. Kollár and M. Hamuljak, who was a follower of A. Bernolák's linguistic tradition. The author describes the interactions between the two followers of the concept of one nation consisting of both Czech and Slovak ethnic groups and the supporter of the Slovak National Movement, aimed at separate Czech and Slovak ethnic groups living together but independently – for instance in a confederation. Their contacts reflected the basic concepts of language and nation, and this cooperation resulted in numerous publications. The article emphasises the remarkable efforts of M. Hamuljak in publishing and distributing works written by P. J. Šafárik. Their collaboration is rare evidence of the creative interpersonal relationships between prominent representatives of the Slovak National Revival period, despite differences in their opinions regarding language and the general concept of a national movement.

Keywords: Slovak National Revival – cooperation of the leading representatives: Pavol Jozef Šafárik (1795–1861), Ján Kollár (1792–1852), Martin Hamuljak (1789–1859) – Slovak literary language, Anton Bernolák's codification (1787) – Czechoslovakian language – Slavic Reciprocity, publishing

Podrobnú dokumentáciu o neraz zauzlených životných osudoch, tvorivej aktivite a monumentálnom vedeckom diele Pavla Jozefa Šafárika detailne zachytáva Personálna bibliografia P. J. Šafárika, spracovaná a vydaná zásluhou Slovenskej národnej knižnice.¹ Zdalo by sa, že po vydaní pramenných edícií, viacerých monografií, zborníkov z vedeckých podujatí a početných štúdií o P. J. Šafárikovi bolo už napísané a publikované relatívne všetko. Avšak nie je to celkom tak. Ako príklad stačí uviesť, že dosiaľ nie sú kompletne vydané mimoriadne vzácné listy P. J. Šafárika J. Kollárovi z rokov 1821–1849, ktoré sú uložené v Literárnom archíve Památníka národného písemnictví (LA PNP) v Prahe, a z ktorých vyšla len časť v Časopise Českého muzea r. 1873–1875.² A práve tieto listy predstavujú základný prameň k poznaniu a osvetleniu našej témy o Šafárikovej spolupráci s pešťbudínskymi priateľmi v čase jeho novosadského pôsobenia v 20. rokoch 19. storočia. Tu treba poznamenať, že Kollárovi listy Šafárikovi z tohto obdobia sa vôbec nezachovali.³

Téme spolupráce P. J. Šafárika s J. Kollárom a M. Hamuljakom som sa začal venovať krátko po nástupe do zamestnania v Matici slovenskej v roku 1959 a táto problematika sa potom vinula počas celého môjho bádania o slovenskom národnom obrodení, v ktorom som si všimol koncepciu a úsilie reprezentantov československej a bernolákovskej orientácie v našom národnom hnutí.

Prvý náčrt k tejto téme som uverejnil v príspevku o P. J. Šafárikovi ako knihovníkovi a jeho vydavateľsko-knižkupeckých stykoch s M. Hamuljakom v roku 1961⁴ a ich vzájomnú spoluprácu som podrobnejšie dokumentoval v úvodnej štúdií k edícii Šafárikových listov Hamuljakovi v roku 1965.⁵ Šafárikovu spoluprácu s J. Kollárom v oblasti heuristiky a vedeckého výskumu som osvetlil v referáte, publikovanom v zborníku z vedeckej konferencie o Šafárikovi v roku 1993.⁶ Napokon, okrem príležitostných príspevkov a monografie o M. Hamuljakovi⁷, tejto tematike som sa venoval v osobitnom príspevku o Bernolákovej kodifikácii spisovnej slovenčiny vo svetle Šafárikových a Kollárových názorov.⁸

¹ *Personálna bibliografia Pavla Jozefa Šafárika*. Diel 1–2. Martin: Slovenská národná knižnica, 2004.

² Dopisy Pavla Jos. Šafárika Janu Kollárovi (Editor A. J. Vrtátko). *Časopis Českého muzea*, 47, 1873, s. 19–47, 382–407; 48, 1874, s. 54–90, 2778–299, 414–425; 49, 1875, s. 134–152 (spolu vyšlo 88 listov).

³ V Ambrušovej edícii *Listy Jána Kollára I. 1816–1839* (Martin 1991) vyšli len dva Kollárovi listy Šafárikovi z roku 1836 a 1837.

⁴ MAŤOVČÍK, Augustín. Príspevok k poznaniu Pavla Jozefa Šafárika ako knihovníka a k jeho vydavateľsko-knižkupeckým stykom s Martinom Hamuljakom. In *Knižničný zborník* 1961, Martin: Matica slovenská, 1961, s. 53–72.

⁵ MAŤOVČÍK, Augustín. Vzájomná spolupráca a priateľstvo Pavla Jozefa Šafárika s Martinom Hamuljakom. In ŠAFÁRIK, Pavol Jozef. *Listy Pavla Jozefa Šafárika Martinovi Hamuljakovi*. Na vydanie pripravil Augustín Maťovčík. Martin: Matica slovenská, 1965, s. 5–25.

⁶ MAŤOVČÍK, Augustín. Vzťah a spolupráca Pavla Jozefa Šafárika s Jánom Kollárom v oblasti heuristiky, vedeckého výskumu a národného hnutia. In *Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike*. Zborník venovaný XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1993, s. 93–98.

⁷ MAŤOVČÍK, Augustín. *Martin Hamuljak (1789–1859). Život, dielo, osobnosť*. 1. vyd. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1971.

⁸ MAŤOVČÍK, Augustín. Bernolákova kodifikácia spisovnej slovenčiny vo svetle názorov Pavla Jozefa Šafárika a Jána Kollára. In *Biografické štúdie* 33. Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2008, s. 126–135.

Spolupráca P. J. Šafárika s J. Kollárom

Doteraz zostáva otvorenou otázka, kedy a kde sa Šafárik s Kollárom prvýkrát stretli a osobne saoznámili. Zo zachovanej korešpondencie sa zdá byť najpravdepodobnejšie, že priateľské styky a intenzívnu spoluprácu nadviazali v roku 1820, teda krátko po príchode Šafárika na pravoslávne gymnázium do Nového Sadu a po Kollárovom nástupe na miesto kaplána evanjelickej cirkvi v Pešti. Intenzita vzájomnej korešpondencie medzi Šafárikom a Kollárom v 20. rokoch 19. storočia úzko súvisela s heuristickou, tvorivou, vedeckou, vydavateľskou a organizačnou aktivitou oboch dejateľov.

V novosadskom období účinkovania Šafárik skoro v každom liste prosí a urguje Kollára a jeho pešťbudínskych priateľov (najmä Martina Hamuljaka) o obstarávanie kníh a iných prameňov k svojim literárnym prácam, hlavne k jeho *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Budín 1826) a k slovanským starožitnostiam vôbec. V bádateľskom zápale Šafárik v spolupráci s Kollárom a ďalšími spolupracovníkmi rozvinul širokú akvizičnú aktivitu s viacerými pešťanskými, viedenskými i bratislavskými kníhkupcami, prostredníctvom ktorých potom získaval knihy a časopisy z Čiech, z Ruska, Poľska a ďalších krajín. Vďaka týmto prameňom mohol potom Šafárik spracovávať svoje slovanské spisy na vysokej vedeckej úrovni.

Druhou oblasťou Šafárikovej spolupráce s Kollárom bola účasť na vydávaní, predplácaní a rozširovaní vlastných spisov, ako aj diel iných autorov, o čom nachádzame mnohé doklady v ich vzájomnej korešpondencii. Táto spolupráca začala už v roku 1821 v súvislosti s prípravou vydania prvého zväzku *Písní světských lidu slovanského v Uhřích* a naplno sa rozvinula od polovice 20. rokov 19. stor. pri vydávaní a rozširovaní Šafárikových *Dejin slovanského jazyka a literatúry* a ďalších jeho spisov. Vydavateľsko-kolportážna spolupráca pokračovala aj po Šafárikovom odchode do Prahy v roku 1833, a tak Kollár patril medzi hlavných organizátorov predplácania a distribúcie nielen Šafárikových *Slovanských starožitností* (1837) a *Slovanského národopisu* (1842), ale aj pražského časopisu *Světlozor* a iných vydaní.

Vice versa – Šafárik sa ochotne odplácal Kollárovi rovnakými službami a vo svojom novosadskom okolí osobne i prostredníctvom priateľov a kníhkupcov kolportoval Kollárovo *Básně* (1821) a *Slávy dcery* (1824), obidva zväzky *Písní světských* (1823, 1827), potom *Čítanku* (1825) a *Šlabikár* (1826), *Jmenoslov čili slovník osobných jmen...* (1828), *Rozpravy o jmenách...* (1830), v čom pokračoval aj po odchode do Prahy.

Pomerne málo známa je Šafárikova iniciatíva a povzbudzovanie k spolčovacím organizačným podujatiam. Z jeho korešpondencie s Kollárom vieme, že už v roku 1822 uvažoval o založení čitateľského spolku v Novom Sade, prostredníctvom ktorého by sa čitatelia oboznamovali so slovanskými literatúrami, a k takejto aktivite povzbudzoval aj pešťbudínskych priateľov. Je všeobecne známe, že sa Šafárik v roku 1826 zúčastnil pri zakladaní Matice srbskej, síd-

liacej pôvodne v Pešti. So Šafárikom počítali slovenskí pešťbudínski vzdelanci aj pri výmene kníh v rámci Slovanskeho čitateľského spolku, založeného v polovici roku 1826, a o jeho rady a názory sa opierali aj pri ďalších organizačných podujatiach, napr. pri založení Slovanskej knižnice r. 1829, ako aj pri snahách o vydávanie slovanských novín a literárneho časopisu na prelome 20. a 30. rokov 19. stor., ktoré sa nerealizovali.⁹

V Šafárikovej korešpondencii s Kollárom sa výrazne odzrkadľujú ich náhľady na slovenský spisovný jazyk a s ňou spojenú koncepciu národného hnutia. Obaja dejatelia boli zástancami československej jazykovej, literárnej a národnej jednoty a z tejto pozície sa ostro postavili proti bernolákovskej a neskôr i proti štúrovskej spisovnej slovenčine.

Nateraz sú málo osvetlené vonkajšie, ale najmä vnútorné osobnostné a psychické okolnosti a súvislosti, svedčiace o tom, že P. J. Šafárik veľmi skoro stratil vieru vo vlastné slovanské národné sily, v samostatný rozvoj slovenského jazyka, literatúry a kultúry. V liste Kollárovi z 2. marca 1824 sa totiž otvorene priznáva, „že ja naprosto nemám naděje nižádné, aby mezi našimi uherskými Slováky kdy lépe bylo“; preto ho slovenský národný duch nenadchýnal a nepodnecoval k tvorivej aktivite: „*Tímto duchem národního (národem zde rozumím Slováky naši uherské) spisovatelství mne napotom nadchnuti chťiti, bylo by slepému o barvách rozprávěti. To pro mne na věky ztraceno*“.¹⁰ Táto Šafárikova národná skepsa či bezvýchodiskovosť sa v zložitých osobných pomeroch v záverečných rokoch novosadského pôsobenia ešte prehĺbila, čo len urýchlilo jeho rozhodnutie odísť do Prahy.

Napokon na margo vzťahov Šafárika s Kollárom treba poznamenať, že nemali vždy a na všetko zhodné pohľady a názory, ba aj výsledky ich tvorivej práce boli rozdielne. Šafárik si vážil Kollára ako básnika a vedúcu osobnosť literárneho diania, avšak k výsledkom jeho slovanských vedeckých bádání mal síce zhovievavý, ale kritický postoj. Diametrálne odlišné stanovisko zaujal Šafárik k Rusku a jeho úlohe v Slovanstve, čo v ňom dozrelo po krutom potlačení poľského povstania v novembri 1830. Kým Kollár Rusko glorifikoval ako mohutné slovanské dubisko, Šafárik zaujal k ruskej hegemonistickej politike ostro odsudzujúci postoj, charakterizujúci ju ako „*ten nejstrašnější militarický despotismus*“.¹¹ Tu sa lámali ideály slovanskej vzájomnosti, ale Kollár akoby to nevidel, unášaný chimérnymi všeslovanskými vidinami a apoteózou Ruska.

Tieto rozdielne stanoviská však nerozdelili dvoch priateľov. Kollár vysoko hodnotil Šafárika ako slovanského vedca a v štvrtom speve *Slávy dcery* vyslovil želanie, aby v nebi bolo preňho pripravené miesto, lebo nikoho viac nemiluje. Pri Šafárikovom odchode z Nového Sadu do Prahy mu Kollár venoval osobitnú ódu a až do ostatných rokov udržiaval s ním úzke literárne, priateľské a písomné kontakty.

Najvnútornejší ľudský vzťah Šafárika s Kollárom charakterizuje oddané priateľstvo, hlboké porozumenie, dôvera a vzájomná úcta. Vyvierali ony z bytostného ustrojenia

⁹ VYVÍJALOVÁ, Mária. Snahy o založenie slovenských novín a časopisu v tridsiatych rokoch 19. stor. *Historické štúdie* 6, 1960, s. 121–169.

¹⁰ *Časopis Musea království Českého*, 47, 1873, zv. 2, s. 122.

¹¹ List P. J. Šafárika – J. Kollárovi 18. 1. 1831 v LA PNP Praha (pozri aj MAŤOVČÍK, Augustín. Šafárik o Puškinovi a Rusku. *Literárny týždenník*, 3, 1990, č. 45, s. 3).

a tvorivej potencie oboch osobností, zo zhodných ideových, duchovných a vzdelanostných základov, ako aj z podobných osudov, ktoré prežívali v nepriaznivých pomeroch – Šafárik v novosadskom a Kollár v nežičlivom peštianskom prostredí. Šafárik sa nám pritom javí ako typ rozvážny a zmierlivý, Kollár vznetlivý a často neústupčivý. Pre oboch priateľov bolo však symptomatické, že aj v najťažších situáciách vedeli sa vzájomne povzbudiť, ako o tom svedčí ich korešpondencia. Boli to kongeniálne tvorivé osobnosti, obdarené poetickým nadaním a vedeckou akribiou, ktoré ich vedeli s mimoriadnou húževnatosťou pretaviť do tvorivej aktivity s tou výraznou individuálnosťou, že v sumárnom výsledku jeden vyniká ako básnik a druhý ako vedec. Dlhoročná spolupráca P. J. Šafárika s J. Kollárom pramenila z ich dôverného priateľstva a duchovnej blízkosti a mala rozhodujúci význam pri formovaní kultúrno-literárnych, ideových, národných i všeslovanských koncepcií v období slovenského národného obrodzenia.

Šafárikova spolupráca s M. Hamuljakom

O Šafárikových kontaktoch s vedúcou osobnosťou druhej bernolákovskej generácie – Martinom Hamuljakom (1789–1859), ktorý od roku 1813 pôsobil ako úradník pri Miestodržiteľskej rade v Budíne, sa v literárnohistorickom bádani vedelo pomerne málo. Zoznámenie Šafárika s Hamuljakom sprostredkoval Ján Kollár, ktorý pri osobnej návšteve v Pešti v máji 1824 uistil Šafárika o Hamuljakovej náklonnosti a priazni. Od tých čias Hamuljak pozorne sledoval najmä Šafárikovu prácu na *Dejinách slovanského jazyka a literatúry* a bol ochotný pomôcť pri ich vydávaní v budínskej univerzitnej tlačiarňi.

O Hamuljakovej spolupráci so Šafárikom v novosadskom období máme početné doklady v ich vzájomnej korešpondencii od roku 1825, ktorá sa dotýka týchto okruhov a problémov: a) Vydávanie Šafárikových spisov *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur* (1826), *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki* (1828) a *Serbische Lesekörner* (1833); b) Vzájomné obstarávanie a sprostredkovanie knižných a iných prameňov; c) Šafárikove stanoviská a rady k Hamuljakovým literárnym a organizačným snahám; d) Problémy slovenského spisovného jazyka a s tým súvisiace otázky národnej ideológie.¹²

Starostlivosť o vydávanie Šafárikových spisov v Budíne a Pešti bola jednou najkonkrétnejších foriem pomoci, ktorú Hamuljak ochotne preukazoval Šafárikovi v čase jeho novosadského pôsobenia. V ich vzájomnej korešpondencii nachádzame početné doklady o postupe tlače, o predplácaní a rozposielaní všetkých troch Šafárikových spisov. Starostlivosť o tlačenie, korigovanie, predplácanie a napokon o expedíciu Šafárikových *Dejín slovanského jazyka a literatúry*, ktorej sa venoval hlavne M. Hamuljak, tvorí obsah celej tretiny Šafárikových listov Hamuljakovi z rokov 1825–1827. Hamuljakovou obetavosťou a zásluhou Šafárikove *Dejiny*, vydané v budínskej univerzitnej tlačiarňi začiatkom roku 1826, boli distribuované v krátkom čase nielen vyše 530 predplatiteľom, ale aj stále pribúdajúcim záujemcom v Bratislave, Halle, Krakove, Ľvove, Novom Sade, Pešti, Petrohrade,

Prahe, vo Viedni a inde. Šafárik bol za túto pomoc Hamuljakovi nesmierne vďačný, čo vyjadril o osobitnom liste z 26. 3. 1829.¹³

Druhým Šafárikovým spisom, ktorý sa tlačil za pomoci M. Hamuljaka v univerzitnej tlačiarňi v Budíne roku 1828, bola rozprava *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki*. V Šafárikových listoch Hamuljakovi z roku 1828 máme podrobné údaje o tlačení, doplnkoch, korektúrach a rozposielaní tohto spisu záujemcom. Šafárik bol aj tentoraz s Hamuljakovou pomocou mimoriadne spokojný, čo vyjadril v korešpondencii. Len tak sa mohol o niekoľko rokov neskôr znova s istotou obrátiť na Hamuljaka a žiadať ho o pomoc pri vydávaní posledného novosadského spisu *Serbische Lesekörner*, ktorý vyšiel v Hartlebenovej tlačiarňi v Pešti roku 1833. Zo Šafárikových listov vieme, že Hamuljak mal jeho plnú dôveru, ktorú nikdy nesklamal. Po dohovore s nakladateľom Hartlebenom staral sa svedomite o korektúry, doplnky a opravy spisu, ktorý sa dotlačil pod jeho dozorom krátko pred Šafárikovým odchodom z Nového Sadu do Prahy koncom marca 1833.

Takto sa zavŕšila úspešná a obapolne užitočná spolupráca Šafárika s Hamuljakom pri vydávaní troch Šafárikových diel v čase jeho novosadského pôsobenia. Hamuljak svojou obetavosťou a starostlivosťou preukázal Šafárikovi vynikajúce služby, za ktoré mu bol Šafárik mimoriadne vďačný a za čo si ho vysoko vážil a ostal jeho stálym priateľom a radcom až do ostatných rokov Hamuljakovho života.

Takmer súčasne s Hamuljakovou starosťou o vydávanie Šafárikových spisov sa začala rozvíjať aj druhá významná forma ich spolupráce, ktorá spočívala v obstarávaní a požíčianí kníh a iných literárnych prameňov, ako aj sprostredkovaní knižných zásielok. Ešte sa nedokončilo ani tlačenie *Dejín*, Šafárik sa už pustil do štúdia a zhromažďovania materiálov k ďalším prácam, najmä o dejinách, národopise, zemepise a literatúrach južnoslovanských národov. Hamuljak často obstarával pre Šafárika knihy i jednotlivé hárky spisov priamo v budínskej univerzitnej tlačiarňi a keďže sa dobre poznal s viacerými pracovníkmi tejto tlačiarne, získaval od nich vydania „in crudo“, ktoré potom posielal Šafárikovi do Nového Sadu. Veľké služby vykonal Hamuljak pre Šafárika aj tým, že sa staral o dopravu knižných zásielok zo vzdialenejších miest. Pešť bola totiž významným centrom, ktoré malo dobre vybudované obchodné, poštové i kníhkupecké spojenie nielen v Rakúsku, ale aj za jeho hranicami. Takto cez Hamuljakove ruky prechádzali zásielky pre Šafárika z Čiech, Poľska, Ruska i Anglicka. Napr. zásielky kníh z Poľska a Ruska išli cez viedenského kníhkupca Schalbachera, ktorý mal priame spojenie s Krakovom, Varšavou i s Petrohradom.

Šafárikova spolupráca s Hamuljakom pri obstarávaní a zasielaní kníh a literárnych informácií bola donedávna málo známa, hoci tvorí obsah väčšiny ich vzájomnej korešpondencie. Hamuljakova ochota i obetavosť pri vyhľadávaní a sprostredkovaní literárnych prameňov bola významnou pomocou Šafárikovi pri vedeckom bádani v novosadskom období. Jednou z najvýznamnejších Hamuljakových i Kollárových snáh v 20. rokoch 19. storočia bolo úsilie o zalo-

¹² MAŤOVČÍK, Augustín. Bernolákova kodifikácia spisovnej slovenčiny, op. cit., s. 126–135.

¹³ ŠAFÁRIK, Pavol Jozef. *Listy Pavla Jozefa Šafárika Martinovi Hamuljakovi*, op. cit., s. 156–157.

ženie Slovanského čitateľského spolku a Slovanskej knižnice, ako aj o založenie a vydávanie slovenských novín a literárneho časopisu. V súvislosti so založením Slovanskej knižnice Hamuljak obnovil myšlienku vydávania slovenského časopisu. V tejto súvislosti v júli 1829 obrátil sa na Šafárika listom s prosbou o odpoveď na otázky, či sú slovenské noviny potrebné, akým jazykom by sa mali písať a koho navrhuje za redaktora. Šafárik odpovedal Hamuljakovi listom 13. júla 1829: „*Noviny slovenské pro Slováky v Uhřích by byli potřebné. Důvodů by se mohlo aspoň padesát nashromážditi. Noviny jsou nyní, v těchto časích, na tomto stupni občanského života národů vzdělanějších, nejlepší způsob a prostředek účinkovati na lid vůbec, na každého člověka.*“¹⁴ Po tomto Šafárikovom stanovisku sa Hamuljak radil s pešťbudínskymi priateľmi i s ostrihomským kanonikom Jurom Palkovičom a spoločné názory o potrebe, obsahu, jazyku a redakcii časopisu vyjadril v dvoch listoch Šafárikovi z 26. a 30. júla 1829.¹⁵ Šafárik s jeho názormi súhlasil, okrem otázky jazyka a pravopisu, ktorým mal byť časopis písaný.¹⁶ Vo svojej odpovedi Hamuljakovi 9. 8. 1829 rozhodne odmietol návrh, aby sa v novinách používal pravopis český i bernolákovský. Otázka jazyka a pravopisu novín či časopisu bola teda kardinálnym problémom pri ich založení. Po uvážení viacerých mienok Hamuljak podal žiadosť o povolenie novín Miestodržiteľskej rade v Budíne v apríli 1831, ktorá ju však rozhodnutím z 3. 5. 1831 zamietla, bez uvedenia bližších dôvodov.

Šafárikova korešpondencia s Hamuljakom má základný význam pre osvetlenie názorov na spisovný jazyk a s ním súvisiace otázky jednotnej slovenskej národnej ideológie

v 20. a 30. rokoch 19. storočia. Ako je známe – Šafárik s Kollárom na jednej strane a Hamuljak a bernolákovci na strane druhej boli predstaviteľmi dvoch odlišných koncepcií slovenského národného hnutia a spisovného jazyka: prví reprezentovali koncepciu „československého kmeňa“ a „českoslovenčiny“, druhí trvali na princípe „slovenskej kmeňovitosti“ so samostatným slovenským spisovným jazykom. Šafárik ako zástanca „českoslovenčiny“ od začiatku ostro odmietal bernolákovskú spisovnú slovenčinu; v liste Hamuljakovi 13. 7. 1829 píše, že „*Bernolákův orthografický vynálezek jest zkáza literatury naší.*“¹⁷ Hamuljak vyjadril svoje názory na jazyk a národné hnutie v liste Šafárikovi 6. 9. 1827 slovami: „*V materčine jen, tuším, účinkovati lze jak na srdce, tak na rozum, v materčine jen možná o povinnostech a pomalu i právích svých naučovati sprostého člověka, větčí massu lidu, o kteréž starost míti sluší... Národnost naši před maďarčinů a jakúkoli cizinů ochrániti, jí a s nů vzdělávati najjistěji materčinu můžeme; v materčine, jakožto všechněm vědomé, náleží lid cvičiti, k poznání sebe a příbuzných, i k jednotě literatury vésti a vychovávat.*“¹⁸ Ďalší vývoj slovenského jazyka a slovenského národa dal Hamuljakovi za pravdu.

Sumarizujúc doterajšie poznatky o načrtnutej téme môžem konštatovať, že spolupráca P. J. Šafárika s J. Kollárom a M. Hamuljakom v období slovenského národného obrodenia, aj napriek rozdielnym názorom na jazyk a koncepciu národného hnutia, patrí medzi najkrajšie doklady o bádateľských, tvorivých a ľudských kontaktoch týchto dejateľov v období slovenského národného obrodenia, plných obetavosti, mimoriadneho porozumenia a nadkonfesijnej tolerantnosti.

Jan Kollár. Fr.Bartel, dřevoryt. Ilustrace knihy F. J. Peřiny Slavín. Sbirka podobizen, autografů a životopisů předních mužů československých. Odd. I., Praha: F. Bartel, 1881. Knihovna NM, sign. 67 D 10/1

¹⁴ Tamže, s. 163.

¹⁵ HAMULJAK, Martin. Listy Martina Hamuljaka I. (1824–1833). Martin: Matica slovenská, 1969, s. 129–134.

¹⁶ Listy Pavla Jozefa Šafárika Martinovi Hamuljakovi, op. cit., s. 166–170.

¹⁷ Tamže, s. 164.

¹⁸ Listy Martina Hamuljaka, op. cit., s. 94.